

Hayvanlar ve Adalet: Rawls ve Nussbaum Bağlamında Bir İnceleme

Animals and Justice: An Examination in Context of Rawls and Nussbaum

EMİNE CENGİZ

Manisa Celal Bayar University

NURTEN GÖKALP

Ankara Hacı Bayram Veli University

Received: 25.04.2022 | Accepted: 12.09.2022

Abstract: Humanity shares the world with other creatures, and species relate to each other. In the relationship between humans and animals, which has a long history, from time to time, negativities are also striking. There are cases where animals are exposed to people's abuse. In the history of philosophy, the moral status of animals, their rights, and people's duty to animals are often discussed. Rawls, one of the influential figures of the 20th century, considers that animals are not the subject of political life in the discussion of the possibility of a fair society, but argue that people must treat them only with compassion. Nussbaum, on the other hand, states that, unlike his mentor, animals and humans have common characteristics and that the relationship between them should be regulated within the framework of justice. According to her, Rawlsian theory does not see animals as subjects of justice and is insufficient in resolving the injustices they are subjected to. In this study, the contractual and Kantian elements, which are the reasons for the situation of animals to remain a dead-end in Rawls' theory, and Nussbaum's criticisms within the framework of the capabilities approach will be expressed. Nussbaum, who strives to create a world that protects animals and their habitats as well as humans, will explain in general terms her suggestions for solutions to animal problems and her views. To create a world that protects animals and their habitats as well as humans, Nussbaum's suggestions for solutions to animal-related problems and her views will be explained in general terms.

Keywords: Animals, animal rights, Rawls, Nussbaum, capabilities approach.

✉ Emine Cengiz

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
45140, Manisa, Turkey | emineyurtyurt@gmail.com

✉ Nurten Gökalp

AHBVÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
06900, Ankara, Turkey | nurten.gokalp@hbv.edu.tr

Giriş

Çağdaş siyaset felsefesi alanında John Bradley Rawls adalet konusundaki eserleri ve görüşleriyle öncü isimlerden biridir. Sırasıyla yayınlanan *Bir Adalet Teorisi* (*A Theory of Justice*, 1971), *Siyasi Liberalizm* (*Political Liberalism*, 1993) ve *Halkların Yasası* (*Law of Peoples*, 1999) adlı eserleri temel kaynaklar olarak sayılmaktadır. Örneğin; Isiah Berlin için 20. yüzyılda etki bakımından güçlü politik teoriler sunulmamıştır. Ancak *Bir Adalet Teori'si*, Berlin'in bu iddiasını çürüten bir çalışma şeklinde yorumlanmıştır. (Zelyüt, 1997:18–19) Martha Craven Nussbaum da hocası Rawls'ın görüşlerinden oldukça etkilenmiş, onun görüşlerini zaman zaman eleştirse de yaklaşımında kullanmıştır. Ona göre Rawls yüzyılımızın nitelikleri bakımından en göze çarpan, güzide siyaset felsefecilerinden biridir. Çünkü Rawls, Nussbaum için “hem felsefenin sunduğu yöntemlerin ortaya çıkardığı sonuçlara hem de öznenin geleneği çerçevesinde meydana getirilmiş değerli eserlere dair itimattın canlanmasını sağlamıştır (Nussbaum, 1999:425).” Görülmektedir ki siyaset felsefesinde Rawls görüşleri ve eserleriyle yeni bir bakış açısı sunması, temel eserler ve alan üzerinde ilginin, merakın toplanması sebebiyle değerli ve önemli görülmektedir. Aynı zamanda kendinden sonra literatürün ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Bütün bu özellikler Rawls'ı adalet konusunda çalışanların uğrak noktası yapmıştır.

Hakkaniyet olarak adalet anlayışında Rawls, adil bir toplumun oluşması için gerekenleri belirtmektedir. Adil paylaşımı düzenleyecek prensiplerden, birincil değerlerin/ iyilerin adil dağıtımında siyasi uzlaşya varabilmeyi konu edinmektedir. Bu ise yaklaşımının yaşam kalitesi açısından da önemli bir temel olarak görülmesini sağlamaktadır (Nussbaum, 2000:66–67). Ona göre toplumun adil olabilmesi, adil bir şekilde düzenlenmesine bağlıdır. Fakat bu mücadele içinde çözüme kavuşturmak için uğraştığı ancak çözemediğini söylediği birtakım açmazlarla (engelli ve yaşlı bireylerin, hayvanların durumu) karşılaşmaktadır. (Nussbaum, 2007: 23)

Şüphesiz felsefe tarihinde bütün filozoflar görüşlerini ortaya koyarken, kendinden önceki filozoflara atıfla, fikirlerine dayanak olacak bir temel aramışlardır. Whitehead'ın Platon'u vurgulayarak dediğine benzer şekilde filozoflar birbirlerine dipnotlar vererek görüşlerini ortaya koymaktadır. Rawls'ın atıfta bulunduğu, yararlandığı sözleşmecî ve Kantçı görüşlerin

etkileri hayvanlara karşı davranışlarımızla ilgili çözümsüz problemler yaratmaktadır. Müşterek adil bir siyasi yaşamın oluşumunda hayvanların durumunu adaletin kapsamından çıkaran Rawls, onlara dair sadece şefkatle/merhametle (*compassion*) davranma yükümlülüğünden bahsetmektedir. Eserleriyle ve aldığı ödüllerle 20. yüzyılda adından çokça söz ettiren Amerikalı filozof Nussbaum ise Rawls'ın görüşlerine sıklıkla başvurursa da hayvanlar konusunda adaletin sağlanmasında onun tatmin edici bir görüş belirtmediğini savunmaktadır. Nussbaum'a göre Rawls güçlü bir adalet teorisi ortaya koymasına rağmen hayvanları temel adalet içinde değerlendirmemektedir (Nussbaum, 2007:24). O, sadece şefkat yükümlülüğünden bahsetmiş ancak konuyla ilgili temel prensipler ortaya koymamış, detaylandırmamıştır.

Nussbaum ise yapabilirlikler/olanaklar¹ yaklaşımında (*capabilities approach*) hayvanları adaletin kapsamına dahil etmekte, maruz kaldıkları kötü muameleleri politik bir mesele olarak ele almaktadır. Zira ona göre adil bir dünya istiyorsak sadece insanlara yaraşır bir hayat üzerine eğilmek yeterli değildir, diğer canlıların yaşamlarına ilgili duymak, bakmak gerekir. Geliştirdiği yapabilirlikler/olanaklar yaklaşımının hayvanlar için de uygulanabileceğini ifade eder. (Nussbaum, 2011: 18) Sadece insan değil hayvan yapabilirlikleriyle de ilgilenmektedir. Hayvanların yaşamlarını değerli bulan, koruyan bir dünyanın gerçekleşmesi için uğraş vermektedir. Bu anlamda kendi yaklaşımını hayvanlar konusunu çözüme ulaştıracak daha iyi bir anlayış olarak görür. (Nussbaum, 2007: 327).

Nussbaum yaklaşımıyla dışlanan canlılar ve bireyler için neler yapılabileceğine, nasıl muamele edileceğine dair ciddi bir çaba içerisindedir. Hayvanlar ve adalet arasındaki ilişkinin öneminin anlaşılması, problemlerin çözülmesi bakımından onun görüşlerinin ve önerilerinin hareket ettirici güç olarak görülebileceği söylenebilir. Bu bağlamda çalışmamızın esasını Rawls ve Nussbaum'a göre hayvanların adalet çemberi içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği oluşturmaktadır.

1. Rawls, Adalet ve Hayvanlar

Hobbes ile başlayan, modern siyaset felsefesinin kurucuları arasındaki

¹ Türkçe literatürde yaklaşım farklı isimlerle (yapabilirlikler/ olanaklar/ olanaklılık/ kapasiteler yaklaşımı) çevrilmiştir. Bknz. (Erkızan, 2017:14; 2017a: 23; 2012: 139)

Locke, Rousseau (Arıttürk, 2015:17) ve Kant gibi önemli isimlerin temsilcileri olduğu sözleşme geleneği, etkili ve güçlü bir teori olarak görülmektedir. Rawls da bu gelenek içerisinde değerlendirilmekte, adalet anlayışını geleneğin barındırdığı birtakım öğelerden yararlanarak ortaya koymaktadır. “Bir toplum nasıl adil olabilir?” sorusundan hareket eden Rawls, ideal bir adil toplum düzeninin doğasını açıklamaya çalışır.

Nussbaum ile yapabilirlikler/olanaklar yaklaşımını geliştiren, çalışmalarını Rawls’a ithaf eden Amartya Sen, Rawls’ın adalet kavramsallaştırmasını ve adil toplum için gerekenlere dair görüşlerini sosyal adaletle ilgili farklı hareket tarzlarına dayanarak eleştirmektedir. Ona göre sosyal adalet düşüncesinde takip edilen iki düşünme biçimi bulunmaktadır: Sözleşmeci geleneği ve elbette Rawls’ı, “düzenleme odaklı olan transandantal kurumsallık (*transcendental institutionalism*)” akıl yürütme biçimine dahil etmektedir. (Sen, 2009: 5,7) . Çünkü bu muhakeme tarzı, ideal olanı sunma peşindedir. İdeal bir adaletin neliği sorgulanmakta ve buradan hareketle yetkin ve adil kurumların ortaya çıkışı, düzenlenmesi ifade edilmektedir. Toplum; adaletin aşkınsal tanımlanmasına bağlı olarak, seçilen ilkeler etrafında işleyen ve belirlenen kurumların düzenlenmesiyle karakterize edilmektedir. Yani adalet transandantal kuramsallıkta “neyin yapılacağını belirten belirli örgütsel düzenlemelere göre (kurumlara göre, davranış kurallarına göre)” (Uygur, 2016:90) tanımlanır. Sen ise kendi yaklaşımını karşılaştırmalı adalet teorisi içinde görmektedir. Gerçekleştirme odaklı (*realization focused*) (Sen, 2009: 7) olan bu düşünme biçimi, var olan adaletsizliklerin giderilmesine yoğunlaşmakta, toplumların karşılaştırılmasına dayanarak adalet için gerekenlerin yapılmasına dayanmaktadır.

Rawls başlangıç/orijinal durum (*original position*), bilgisizlik peçesi (*veil of ignorance*) gibi fikirlerinden yararlanmakta ve buradan yola çıkarak adalet ilkelerine ulaşmaya çalışır. Bu ise onun transandantal kuramsallığın getirmiş olduğu aşkınsal bir tasvirden hareketle inşa sürecini ortaya koyduğunu göstermektedir. O, bu hatta ilerlerken adaletin “sosyal kurumların birincil erdemi” (Rawls, 2017:32) olduğunu başlangıç noktası almaktadır. Dolayısıyla temel yapı devreye gitmekte, bu da ona ciddi bir önem atfetmesine neden olmaktadır. Temel yapı bireylerin toplumdaki konumlarını, haklarını, özgürlüklerinin dağıtımını belirlediği için onların yaşamlarında oldukça etkilidir. Bu durumda temel yapıya adil olma özelliği kazandırarak

birtakım ilkeler olmalıdır. O halde bu ilkeler nasıl belirlenecektir?

Rawls, adalet ilkelerinin müzakere edilmesi ve seçilmesinde elverişli olduğunu düşündüğü için sözleşme fikrini kullanmaktadır. Zaten kendisi de amacının sosyal sözleşme geleneğini genelleştirmek,” bu doğrultuda bir adalet kavramı sunmak olduğunu” (Rawls, 2017:39-40) açıkça söylemektedir. Varsayma dayanan, karşılıklı yarar temelli sözleşme için başlangıç durumu tasavvur ederek işe başlar. Sözleşmeci gelenekteki doğa durumunu hatırlatır nitelikte, benzer olduğu iddia edilen bir başlangıç durumunu düşünsel deneyinin zemini olarak alır. Ona göre başlangıç durumu, Hobbes’daki gibi korku ve güvensizliğin, herkesin herkesle savaşının olduğu bir ortam (Arıtürk, 2015:22,24) değildir. Hak ve özgürlükler açısından tehlikenin olmadığı bir durumdur. Tarihsel bir gerçekliği yoktur, hipotetiktir. Adil toplumun inşasında gerekli olan ilkelerin seçiminde bir hareket alanı şeklinde düşündür.

Rawls için adil koşullar altında seçilen ilkeler, adil olacaktır. O halde tarafların “ussal seçimleri vasıtası” (Öztürk, 2007:60) sonucunda ulaşılan iş birliğinin adilliği, adil koşulları gerektirmektedir. Böylesi bir seçim durumunu sağlayabilmek için bilgisizlik/cehalet peçesini (*veil of ignorance*) devreye sokmaktadır. Peçe ile taraflar hem kendileri hem de diğerleri hakkında birtakım bilgilerden yoksun kalacaklardır. Orijinal konumda cinsiyet, toplumsal konum, aile, ırk, iyi anlayışları, dini inanışları vb. hakkında bilgilere sahip değildirler. (Rawls, 2017:41; 1980:522-523) Onun bilgisizlik peçesi fikrini kullanmasının sebebi; kişilerin avantaj ve dezavantajlarının, isteklerinin, çıkarlarının, eğilimlerinin etkisinin, önyargılarının adalet ilkelerinin seçiminde yol gösterici olmalarını ortadan kaldırma isteğidir. Çünkü Rawls “insanların gerçekleşmesini istediği şeylerin, olanaklarının yetenekler, oldukları şartlar, sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarca” (Uygur, 2003:8) etkilediğini bilmektedir. Peçe, tarafların adalet ilkelerinin seçiminde objektifliği sağlamanın aracı olarak kullanılmaktadır. Adil iş birliği üzerinde anlaşmaya varabilmelerini mümkün kılacaktır.

Başlangıç durumunda bireyler peçe ile “epistemolojik sınırlama” (Öztürk, 2007: 63) altındadır. Birincil değerleri adil bir şekilde dağıtacak ilkelerinin arayışı içindedirler. Ayrıca taraflar şu niteliklerle birlikte tanımlanmaktadır: Sosyal iş birliğine katılabilme eşit, özgür, makul ve rasyonel olma,

iyi bir yaşamın gerekliliklerini bilme, adalet duygusuna sahip olma. Bu şekilde Rawls bir kişi idesi ortaya koymaktadır. Müşterek yaşamın belirleyicileri, adaletin iki ilkesini² seçecek, adaletin öznelere bu özellikleri taşıyan bireyler yani taraflar olabilecektir. Bu grup dahilinde adil bir dünya isteminden bahsetmektedir. Rawls'ın ortaya koyduğu kişi idesi dışında kalanlar adaletin çemberine dahil edilmemekte, adalet ilkelerinin düzenleyiciliğine tâbi olmamaktadır. Zira ona göre adalet, “ahlaki bir görüşün yalnızca bir parçası”dır (Rawls, 1971: 448-49) ve hayvanlar bu parçaya dahil değildir. İnsan olmayan canlılar adaletin dışında tutulmakta ve onlara muamele tarzı ahlaki bir yükümlülük çerçevesinde ifade edilmektedir.

Rawls hayvanlarla olan ilişkimizi şefkat/merhamet (*compassion*) görevi içerisinde tanımlamaktadır. Bu görevin temelinde hayvanların haz ve acı duyguyu yer almaktadır. Dolayısıyla hayvanların maruz kaldığı muameleler etik bir mesele olarak kalmaktadır. Ancak şefkat/merhamet görevi ile ilgili muğlaklıklar bulunmakta, bu görevin kaynağı ve neliği üzerinde detaylı bir açıklama verilmemektedir (Abbey, 2007:7). Rawls, *Siyasi Liberalizm* eserinde de bu konunun kamusal akıl³ dahilinde olmadığını belirtmektedir (Rawls, 2019:249). Kamusal akıl, bütün siyasi meseleleri kapsayan bir yapıda değildir. Ek olarak sözleşme doktrininin hayvanları içerecek biçimde genişlemesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir (Rawls, 1971: 448-49). Görülüyor ki Rawls, insan-insan olmayan canlılara dair adalet meselesinde, insan ve hayvan olma arasında ayırım yapmaktadır.

2. Nussbaum, Adalet ve Hayvanlar

Havasız bir ortamda, hareket etmenize izin vermeyen bir kafeste olsaydınız ne hissederdiniz, ne yapardınız? Ya da deney için üzerinizde türlü türlü işlemler yapılıysaydı? Elbette hiç kimse bu durumda kalmak istemezdi. Birçok insan deney hayvanlarının yaşadıklarını hayal ettiğinde olumsuz duygular hissedecek, yapılanların yanlış olduğunu hatta kimsenin onlara bunları yaşatmaya hakları olmadığını söyleyecektir. Peki bu ne anlama gelmektedir?

Hatırlanacağı üzere Rawls'ın teorisinin getirmiş olduğu sınırlılıklarla

² İlkelerin son halleri için bknz:(Rawls, 2019: 51)

³ “...anayasal demokratik bir hükümetin vatandaşları ile ve vatandaşların birbirleri ile ilişkilerini belirleyen temel ahlaki ve siyasal değerleri derinliğine irdeler...” (Rawls, 2006: 144)

adaletin uygulama alanı insanlıkla çizilmektedir. Hayvanlara haz ve acı hissettikleri için şefkatle davranmamız gerektiğini savunmuştur. Adaletin ilkeleri hayvanlarla insanların temâsını düzenleyici olamayacaktır (Rawls, 1971:441). Nussbaum ise Rawls'ın görüşlerinin bu konuda yetersiz kaldığının farkındadır. O, hayvanlara karşı adaletin sağlanabilmesi için teorik değişikliklerin yapılmasının, yeni kuramların ortaya koyulmasının elzem olduğunu düşünmektedir (Nussbaum, 2007: 2, 2017: 609).

Aristotelesçi bir çerçevede kendi düşüncesini geliştiren Nussbaum, yaklaşımını öncelikle insan refahı açısından ifade etmesine karşın hayvanların durumunu içine alabilecek şekilde genişletmektedir. İnsan olmayan canlıları adaletin konusu yapmaktadır. Dolayısıyla Nussbaum'un yaklaşımı kapsam bakımından Rawlsçı teoriden geniştir; onun gör(e)mediği ve görmezden geldiği adaletsizliklerin, eşitsizliklerin tespitini sağlamaktadır. O, "haklar geleneği dışındaki düşünürlerin ontolojik ve ilişkili etik anlayışlarını hakların yasal-siyasi aygıtlarıyla birleştirerek" (Abbey, 2007:13) sorunlara çözüm üretmeye çalışmaktadır. Bundan başka yapabilirlikler/olanaklar yaklaşımının teorik yapısı sebebiyle yani sonuç odaklı olmasıyla adaletle ilişkisi, yöntemsel (prosedüral) anlayışlar gibi katı değildir. Nussbaum'un yaklaşımı sonuçlardan hareket eder (Nussbaum, 2007:82). Sonuçlardan geriye doğru yola çıkarak ihtiyaç duyulanları tanımlamaya çalışır. Bu tür bir hareket doğrultusu, herhangi bir canlının onuruna uygun bir yaşama sahip olup olmadığının değerlendirmesini sağlar (Nussbaum, 2007:28). Rawls'ın gibi yöntemsel (prosedüral) bir yaklaşımda, sözleşmeciliğin etkisiyle ileri sürdüğü başlangıç durumu ve tarafların özellikleri vb. sıkı bir şekilde belirtilmiştir. Düzenleme odaklı olarak başlangıç noktası, sonuçları da belli olacaktır. Rawls ideal bir adalet tanımlaması yaparken Nussbaum adaletin tesis edilebilmesinin yollarını ifade etmeye çalışmaktadır. (Erkızan, 2012: 140) Rawls, transandantal kuramsallık dolayısıyla orada duran, ideal olan bir adaleti kavramsallaştırır. Nussbaum'un ise pratiğe yönelik, uygulamaya daha elverişli olarak, gerçekte ilişkili bir adalet bakış açısına sahip olduğu söylenmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında sorunların giderilmesi açısından Rawls'ın anlayışıyla karşılaştırıldığında Nussbaum'un yaklaşımının daha avantajlı ve manevra araçlarının daha fazla olduğu görülecektir. O, faydacılığa, sözleşmeciliğe, Rawlsçı anlayışlara karşı etkili bir alternatif sunmaktadır.

Nussbaum Aristotelesçi bir çerçeveden hareket etmektedir. Aristoteles insanı “zoon politikon” (Aristoteles, 2020:26) şeklinde tanımlamaktadır. İnsan toplumsal/siyasal bir hayvandır. Nussbaum, bu görüşü çıkış noktası yapmaktadır. (Erkızan, 2012: 145) İnsanı bir yönüyle toplumsal diğer yönüyle de hayvani bir bedene sahip bir varlık şeklinde ele almaktadır. Dolayısıyla insanın hayvani yönünü yok saymaz, göz ardı etmez, olumsuzlamaz. İnsanı iki tarafının birlikteliği içerisinde değerlendirir. Dünyaya bakışı da bu doğrultudadır. Ona göre dünya “saygı ve huşuya layık çeşitli hayvan onuru barındıran” (Nussbaum, 2007:38) bir yerdir. Kantçı ve sözleşmecî anlayışlara karşı eleştirisi de bu noktadan gelmektedir.

Güç ve kalıcılık bakımından sosyal adalet teorileri arasında başta gelen sözleşmeciliğin (Nussbaum, 2006:2) etkisi oldukça fazladır. Fakat bu geleceğin ve Kant’ın fikirlerinin Rawls üzerindeki etkisi onun anlayışında hayvanların durumunu bir açmaz haline getirmektedir. Rawls’ın bu çıkmazı Nussbaum’a göre günümüz için çözülmesi gereken en acil adalet sorunlarından biridir (Nussbaum, 2007:14) . Nussbaum, hayvanlar için adalet meselesini yaklaşımının temel kavramlarından “onur” ile bağlantılı şekilde ele almaktadır. Ona göre onur, sınırları belirli olan bir tanımının verilmesi zor olmasına karşın ilişkili olduğu (saygı vb.) kavramlarla idraki mümkün olabilen bir kavramdır. (Nussbaum, 2018a:86). Onura sahip bir varlık dediğinde az çok şunları kastetmektedir: “Beslenme ve fiziksel aktivite için yeterli fırsatlar; acıdan, sefaletten ve zalimlikten uzaklık; (hapsedilmek ve aptalca ve aşağılayıcı gösteriler yapmak yerine) türe özgü olan bir şekilde davranma özgürlüğü; farklı türlerden ve aynı türden diğer yaratıklarla ödüllendirici ilişki fırsatları ve korkudan uzaklık; aydınlık ve havanın keyfini çıkarma şansı” (Nussbaum, 2007:326)

Nussbaum için insan ve insan olmayan canlı ayırımının temelinde “bölünmüş varlıklar olduğumuz fikri” (Schinkel, 2008:48-49) yatmaktadır. Bu bölünme onuru, insan olmaya yüklemektedir. Onuru, insan üzerinden belirlemek Rawls’ın da etkilendiği Kant’ın görüşleri çizgisinde hareket etmeyi ifade etmektedir. Kant’ın numenal ve fenomenal alanı bu ikilikle paralel bir şekilde konumlanmıştır. “Doğal bir varlık olarak insan fenomenal alan içerisinde yani doğanın determinist düzenine dahildir” (Cevizci, 2002: 187). Akıllığı da insanı numenal yani özgürlük alanına yerleştirir. İnsanın numenal alana bağlılığı onu amaçlar krallığının bir üyesi yapmaktadır (Cevizci,

2002:189). Ahlaki kapasite, onura sahiplik ve amaç olmaklık; rasyonelliğimizden, seçim yapabilmemizden gelmekte, doğa dünyasından ayrılığı ima etmektedir. O halde hayvanlar seçim yapamadıkları, öz bilince sahip varlıklar olmadıkları için görece bir değere sahiptir, amaç değildir. Kant, onları insanların birbirlerine olumlu duygular geliştirmelerini sağlayan araçlar olarak görmektedir. Küçük bir çocuğun hayvanlara karşı kötü muamelesi aslında yetişkin olduğunda insanlara kötü muamelede bulunmasını güçlendirecektir. Dolayısıyla hayvanlara karşı doğrudan ahlaki bir görevimiz yoktur (Kant,1930: 241).⁴ Hayvanlara dair davranışlarımız hayvanlar için değil, insanlar içindir. Kant'ın savunduğu “dolaylı görev görüşü (*indirect-duty view*)” (DeGrazia, 2002:16) “psikolojiyle ilgili kırılgan bir ampirik iddiaya dayanarak” (Nussbaum,2004:300) insanların hayvanlara dair davranışlarını açıklamaktadır. Nussbaum bu ayrım ile ilgili şunları söylemektedir:

Bölünmenin ... rasyonelliğimizin savunmasız hayvanlığımızdan bağımsız ve de hayvanlığın ve insan olmayan hayvanların zekadan yoksun olduğunu, hayvani/kaba ve aptal olduklarını ileri sürer. Bölünmenin her iki sonucu da sorgulanmalıdır: doğada zengin bir zekâ türü sürekliliği ve birçok türden pratik kapasite buluruz; kendimizi bu süreklilik içine yerleştirmeden kendimizi iyi anlayamayız (Nussbaum, 2007:133).

Nussbaum bunun yanlış olduğunu, hayvanlarla ilişkilerimizi yanlış yönlendireceğini ifade ederek reddetmektedir. Onur, Kant'ın görüşlerinde öz bilinç ve ahlaki seçim kapasitesi ile bağlantılandırılır (Nussbaum, 2006:2). Bunu da insanı ikiye bölerek yapmaktadır. Eğer akıl-onur kavrayışından giderilirse, hayvanlar ve insanlar arasında kalın bir çizgi çekmemiz gerekecektir. Bu ise hayvanların saygıya konu edilemeyeceği fikrini pekiştirecek, hayvanlara karşı adil olma yükümlülüğümüz bulunmayacaktır.

Nussbaum'a göre Rawls, Kant gibi iki ayrı alandan bahsetmez ama onun fikirlerine dayanan bir kişi anlayışını kendi yaklaşımında kullanmaktadır (Nussbaum, 2007:133). Rawls'ın rasyonel özne fikri sorunludur ve

⁴ ...” Hayvanlara karşı görevlerimiz sadece insanlığa karşı dolaylı görevlerimizdir. Hayvan doğasının insan doğasıyla benzerlikleri vardır ve insan doğasının tezahürlerine karşılık gelen tezahürler konusunda hayvanlara karşı görevlerimizi yerine getirerek dolaylı olarak görevlerimizi yaparız. Böylece eğer bir köpek sahibine uzun süre ve bağlılıkla hizmet ediyorsa, insanın hizmetine benzer şekilde, hizmeti ödülü hak eder... İnsan duygularını zapt etmek/gelişmesini engellemek istemiyorsa, hayvanlara karşı nezaket/şefkatle davranmalı; çünkü hayvanlara karşı zalim olan kişi insanlarla ilişkisinde de sertleşir...”(Kant, 1930: 239,240)

problemleri çözmede yeterli değildir. Zira akla verilen bu değer insanlar için bile çoğu zaman geçerli olamayabilir. İnsan doğar, erginleşir, yetişkin olur, yaşlanır, ölür. Yetişkinlikteki akıllılık bebeklikte söz konusu değildir, yaşlılıkta da aynı seviyede olmayabilir. Çünkü akıl, insanlar için değişen bir özelliktir. Nussbaum, hayvan-idealleştirilmiş rasyonalite arasındaki ilişki ile ilgili de şunları söylemektedir:

Sosyal sözleşme teorileri, insan rasyonalitesi açısından onuru ve karşılıklılığı tanımlayarak, onun sözde hayati öneminden yola çıktıkları için insan olmayan hayvanlara karşı adalet yükümlülüğümüz olduğunu reddediyorlar ve bizim sahip olabileceğimiz bu türden yükümlülükleri ikincil ve sonradan görüyor. Bu tür görüşleri, insan olmayan hayvanlarda zekanın kapsamını kabul ederek ve yalnızca sosyal sözleşmenin oluşumuna katılabilenlerin bir adalet teorisinin tam teşekküllü özneli olduğu fikrini reddederek, iki şekilde düzeltmeliyiz (Nussbaum, 2007:93,327).

Aristoteles'in etkisiyle Nussbaum doğada bulunan farklı yaşam tarzlarına iğrenme ve küçümseme ile değil, büyük bir merakla yaklaşmakta, bu doğrultuda ilgi göstermektedir. Bu ise Kant'ın merakının odağı olan insanın dışına çıkmaktır. Nussbaum yapabilirlikler/olanaklar yaklaşımında hayranlık uyandıran, "kendi iyisini elde etmeye çalışan aktif varlıklar" (Nussbaum, 2012:240) olarak hayvanlara karşı merakını etik bir kaygıyla birleştirir. O, hayvana yöneltilen merakın yaşamlarını sürdürebilmeleri ve geliştirebilmeleri noktasında bir engelle karşılaşmalarının yanlış olduğu fikriyle bağlantılı olduğunu savunmaktadır (Nussbaum, 2004:306). Merak ve ilginin yanında hayvanların gelişmeleri gerektiği fikrine dayanarak gelişimleri için kullanacakları yapabilirliklerinin korunmasını ön görmektedir. Bu yapabilirlikler/olanakları bir liste halinde sunmaktadır. Canlı organizmaları merak konusu yapmak, varoluşlarını geliştiren bir dünyayı tasarlamak onu sözleşmecilikten farklı bir noktaya taşımaktadır. Bu anlamda yaklaşımı sözleşmeci gelenekten önde görünmektedir.

Rawls, *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde belirttiği üzere sözleşmeci geleceği takip etmektedir. Ama onun sözleşmeyle ilgili fikirleri belirli açılardan geleneksel sözleşme teorilerinden farklılaşmaktadır. Örneğin gelenekteki filozoflarda sözleşme, toplum haline geçişle bağlantılandırılmaktadır (Rawls,2017:39-40). Oysa Rawls adalet ilkelerinin seçimi ile ilişkilendirdiği bir sözleşmeden bahsetmektedir. Belirttiği türden bir sözleşmenin yalnızca

adalet dahilindeki ilkelere dair olduğunu söyleyerek geleneğe tabii filozoflardan ayrılmaktadır.

Sözleşmenin yapılış amacına bakıldığında da filozoflarca değişik şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Rawls insanların karşılıklı avantaj sağladığı bir iş birliğine dayanan sözleşmeyi düşünmektedir. Onun için de elbette adalet, sevgi, yardımseverlik de işin içindedir ama temel olan bunlar değildir. Nussbaum ise insanı, bir başkasıyla birlikte olmanın memnuniyet yaratması açısından, toplumsal/politik olmasıyla ele almaktadır. İnsanın doğasından kaynaklanan bir sosyal ve politik olma hali aynı zamanda birlikte yaşamaya istekliliğini de göstermektedir. Nussbaum iş birliğinin adalet sevgisi, dezavantajlı durumdakilere ahlaki şefkat vb. çeşitli güdüler içerdiğini varsaymaktadır (Nussbaum,2004:156). Dolayısıyla o, sözleşmecî geleneğin bağımsız insan tasarımının tersine insanların bir şekilde birbirleriyle bağlantı içinde olacağını, birbirlerine ilgi duyacaklarını ön kabul olarak almaktadır. Karşılıklı yarar fikrinden hareketle tasarlanan yapı ile adaletin anlamlı hale geldiğine katılmaz. Nussbaum, adalet ve karşılıklı yarar arasında kurulan uyumun önemli olduğunu fakat adaletin bu şekilde gerekçelendirilmesinin uygun olmadığını belirtir. Çünkü Nussbaum'un yaklaşımında adalet, bizzat kendisi ile ilgili olarak düşünülür. Karşılıklı yararın dağıtılmasının adaleti anlamlı kılması adaletin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Oysa ona göre adalet bütün yönleriyle amaç olarak değerlendirilmeli ve buna uygun bir şekilde hareket edilmelidir.

Teorisinde Rawls bilgisizlik peçesi altında, ilkelerin seçicisi tarafların kabaca eşitler olduğunu söylemektedir. Bu önemli bir özelliktir. Tarafların birbirlerine hükmetmesini ve baskı yapmasını önleyecektir. Ayrıca Rawls insanların sözleşme yapmalarının sebebini esasen karşılıklı yarara dayandırmaktadır. (Nussbaum,2007:58). Karşılıklı yararı sağlayabilmek için bu amacı yerine getirebilir durumda olmak gerekir. Öyleyse bu tür bir sözleşme kabaca eşitler arasında yapılabilecek durumdadır. Nussbaum ise Rawls'ın kabaca eşitlerin karşılıklı yarar saikiyle anlaşma yapmasının adaleti gerçekleştirmeyi mümkün kıldığını düşünmektedir. Çünkü hayvanlar ne güç ne de kaynak bakımından insanlarla eşittir. İnsanlar ve hayvanlar arasında asimetrik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu da karşılıklı avantaj temelli bir iş birliğinin asimetrik bir ilişkiye dayanarak yapılabileceği so-

rusunu gündeme getirmektedir. Hayvanların kontrol altına alınabilecek durumda olmaları söz konusuysa sözleşme yapmak için bir taraf olmaları istenmeyecektir. Dolayısıyla karşılıklı avantaj sağlanmadığında bu kişi veya canlılar ve onların hakları görmezden gelinebilecektir. İnsanlar çıkarlarına uygun düşmesine göre hayvanlara iyi veya kötü davranabilecektir (Abbey, 2007:3). Aynı zamanda yukarıda bahsedildiği gibi Rawls'ın, tarafların birbirine hükmedebilecek kadar güçlü olmama koşulu hayvanların sözleşme yapıcı olması önünde bir engeldir. İnsan kendi varlığını korumak amacıyla hayvanları öldürebilmektedir. Varoluş tehdidi Rawls'ın bu ilkesini delmektedir. Fakat Nussbaum'un karşılıklı avantaj fikrini reddettiği düşünülmelidir. O, karşılıklı avantaj dahil birçok "alturistik bağın" (Nussbaum, 2004:158) iş birliği fikrinde bulunduğunu savunmaktadır. Adalet ilkelerinin karşılıklı avantajı sağlaması "gerektiği" fikrini kabul etmez. (Nussbaum, 2007:89) Farklı birçok türün gelişmeye çalıştığı bir dünyada birlikte yaşama amacında olmak gereklidir. Bu ise hisseden bir canlının yaşamının gelişmesi önündeki fırsatlardan mahrum olmamasını ve bunlardan yararlanabilmesini, gelişme tarzlarının engellenmemesini, saygın bir yaşama sahip olmasını içermektedir (Nussbaum, 2004: 307, 2007:351). Kısacası sözleşmenin gerçek olmaması ve karşılıklı avantajla nitelenmesi sorun yaratmaktadır.

Rawls'ın tarafları iş birliği yapılabilen insanlardır. Ancak gerçekten de toplumun bütün üyelerinin iş birliğine katılabildiğini söylemek mümkün müdür? Toplumda bebekler, çocuklar, bağımlılıkları olanlar bulunmaktadır. Tam anlamıyla toplumdaki her bireyin iş birliği yapabilmesi söz konusu olamayabilir. Durum böyleyken hayvanları paranteze almak tartışmayı kızdırmaktadır. Hayvanların, birbirleri ve diğer türler ile iş birliği yapabildikleri gözlenmiştir. Yunusların yakalanan tür üyelerini ağlardan, insan yüzücüleri de köpekbalıklarından kurtardıkları gözlemlenmiştir (Waal,2006:195). Kısacası hayvanların da iş birliği yapabildiğini ortaya koyan örnekler mevcuttur. Kaldı ki iş birliğine dahil olamamanın kesin bir şart olarak toplumun her üyesi için geçerli olabileceği belirsizliğini korumaktadır. Bu argüman, bebeklerin iş birliği yapabilme potansiyeline sahip olduğu düşünülerek eleştirilebilir. O zaman bu potansiyele sahip olmak bakımından hayvanlar da dahil edilebilir mi? Wall'ın yunuslarla ilgili örnekleri bu soruya cevap olarak alınabilir mi? Her bir soru konunun gelişimi için ciddi başka problemleri yarattığı gibi bakış açımızın genişlemesi açısından

önemini korumaktadır. Ancak çalışmamızın sınırlarını düşünerek soruların cevaplarının araştırılması okuyucunun çabasına ve ilgisine bırakılmıştır.

Taraflar ek olarak iyi anlayışına ve adalet duygusuna sahip olarak karakterize edilmiştir. Rawls bu iki ahlaki gücü şu şekilde açıklamaktadır:

Adalet duygusu, adalet ilkelerini anlayabilme, yerine getirebilme ve bu yönde eyleyebilme kapasitesidir. İkinci ahlaki güç, iyi anlayışına sahip olma ise bir iyi anlayışı oluşturabilme, onu değiştirebilme ve rasyonel olarak takip edebilme kapasitesidir (Rawls,1980: 525).

Rawls'a göre tarafların makul ve rasyonel olma kapasiteleri, iyi anlayışına ve adalet duygusuna sahip olmakla bağlantılıdır. İnsan izah edilmeye çalışılan iki kapasite ile ahlaki değerlendirmenin konusu olmaktadır. Rawls'ın ahlaki kategoride bireyi değerlendirmesi onun Kantçı köklerini yansıtmaktadır. Çünkü Rawls burada Kant'ın insanı amaç olarak görme fikrini temel almaktadır: "... insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için genel rastgele kullanılacak bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir..." (Kant, 2002:46) Yani rasyonel varlıklar, rasyonel olmayan varlıklar gibi araç değildir, amaçtır. Amaç olmak, insan olmak ve saygıyı hak etmek rasyonellikle temellendirilmektedir. Rasyonel olmadıkları belirtilen hayvanların durumu büyük problemler ortaya çıkarmaktadır. Rasyonel özne fikri hayvanları hem ortak siyasi yaşamdan dışlamakta hem de saygıya konu etmemekte, araç olarak görülmelerine neden olmaktadır. Eşit vatandaşlık iddiasında da insanların hepsini dahil etmemektedir (DeGrazia,2002:26) . Kişi aklıyla özdeşleştirilmekte ve Nussbaum'un ifade ettiği insanın hayvanlığından ve hayvanlardan bir bölünmeye sebep olmaktadır.

Rawls insanların kaderin rastlantısallığıyla çeşitli yeteneklere ve bazı avantajlara, üstünlüklere sahip olduğunu, bunun da doğal bir eşitsizliği ortaya çıkardığını belirtmiştir. Ona göre insanların üstünlükleri onlar, "onlar" olduğu için verilmemiştir, dolayısıyla da meydana gelen eşitsizlikler hak edilmemiştir. Adaletin ikinci ilkesi, fark ilkesi sadece kaynakların değil aynı zamanda doğal piyangoonun bireylere sağladığı kazançların dağıtılmasıyla ilişkilidir. Aslında bu açıdan bakıldığında rasyonellik de kişinin kendi kararıyla edindiği bir özellik değildir. O halde ahlaki olarak keyfi olan bu özellik sayesinde elde edilen kazançlar, fayda da hak edilmemiştir. Zira rasyonel

olup olmama canlıların kendileri tarafından seçilemez. Hayvanlar, rasyonel olmamayı seçtiklerini söyleyemeyeceğimize göre dezavantajlı durumda olmayı da seçmemektedirler. Kısacası sözleşmenin taraflarını rasyonel olmayla tayin etmek Rawls'ın adaletin ilkesiyle çelişki yaratmaktadır (Rowlands,1997:242). Onun hayvanları, rasyonel olmadığı gerekçesiyle adalet çemberinin dışında bırakması da bir o kadar tutarsız ve paradoks olarak kalmaktadır. Sonuç olarak rasyonel olma, bilgisizlik peçesi altında olması gereken bir özellik konumundadır (Rowlands,1997:243). Rasyonellik peçenin sınırladığı bilgiler arasında olacağı için adalet ilkeleri de buna uygun olarak düzenlenecektir. Susan M. Okin'in üç yargıç erkeği konu alan karikatürüne⁵ benzer şekilde düşünülürse rasyonel olmama ihtimali olabileceğinden rasyonel olmayan varlıkların hesaba katılması sağlanabilecektir. Çünkü peçe kalktığında rasyonel bir varlık olunmadığı anlaşılabilir ve dezavantajlı konuma gelinebilir. Bu açıdan karikatür peçenin, “başkasının dezavantajlı olduğu yerde ben de olabilirdim.” derken kendi çıkarımızı düşünmenin diğerinin çıkarını düşünmeyi de içerdiğini anlatmaktadır. Aslında başlangıç durumunda hayvan olma ihtimaline karşı bir güvence altına alınabileceği düşünülebilir.

Nussbaum, Rawls'ın hayvanların zekâsı ve karşılıklılıkla ilgili herhangi bir inceleme yapmaktan, bunun için çaba sarf etmekten uzak olduğunu düşünmektedir. Hayvanların zeki ve sadece kendi türüyle değil insanlara da kompleks karşılıklılık tarzı içinde oldukları ilişkilere dair yetenekleri olduğunu belirtmektedir (Nussbaum,2007:332-33). Bu sava bir örnek olarak hayvanlardaki oyun davranışı gösterilebilir. Hayvanlardaki oyun davranışı aslında hakkaniyet, müzakere etmeyle ilgili normlarla bağlantılıdır. Oyun, avlanma için egzersiz olmanın yanında birbirlerine karşı güveni, yardımlaşmayı geliştirmeyi, hakkaniyeti sağlamayı, kabul edilen ve edilmeyen şeylerin anlaşılmasını öğrenmenin bir yoludur. Köpekler oyuna davet ve müzakere etme anlamına gelen eğilme hareketini yapmaktadır (Donaldson & Kymlicka, 2016:132-33). Bu, oyunla ilgili birtakım normların olduğuna işaret eder. Sert bir vuruş veya ısırik oyunun kurallarını ihlal edecektir. Oyunun devam edip etmeyeceği, sonrasında yapılan davranış ile belirlenecektir.

⁵ “Üç tane yaşlı, iyi giyimli erkek yargıç, şişmiş olan karınlarına şaşkınlıkla bakmaktadır. Biri diğerine şöyle der: Belki de bu kararı yeniden gözden geçirsek daha iyi olur.”(Okin,1987: 65) Yargıçlar peçe altında oldukları için cinsiyetlerine dair bir bilgiye sahip değildir.

Oyunu bozan köpek eğer kusurunu belirtmek için eğilme davranışı gösterirse oyun devam edebilir. Bunlar olmazsa da kuralları ihlal eden köpek gruptan çıkarılır. Oyun toplumsal kuralların, karşılıklığın öğrenildiği, müzakere edildiği bir yapıya sahiptir (Donaldson & Kymlicka, 2016:133). Birbirlerinden belirli şartlar altında gerçekleşmesini bekledikleri şeye cevap vermeyi öğrenirler. Dolayısıyla onların hakkaniyet, karşılıklılık ve müzakereye yönelik kapasiteleri olduğu ifade edilmektedir.

Adalet ilkeleri toplumun temel yapısını yani siyasi, ekonomik vb. ile ilgili kurumları düzenleyen temel kurallardır (Cady-Roberts, 2020: 275-76). Vatandaşların, uymak için rıza gösterdikleri bu ilkeler hem birbiriyle hem de toplumla ilişkisinin tertibini sağlayacaktır. Adalet ilkeleri taraflarca oluşturulmakta, benimsenmektedir ve onlar için meydana gelmiştir. Rawls'ın teorisinde olduğu gibi, Nussbaum'a göre "Toplumun temel ilkeleri kim tarafından ve kimler için tasarlanmıştır? soruları sözleşme geleneğinde birleştirilmektedir" (Nussbaum, 2004:301, 2007:16), iki sorunun cevabı da aynı kişileri işaret etmektedir. Ayrıca Rawls'ın anlayışının yöntemsel (prosedüral) olması konuyu problemli yapan diğer bir nedendir. Zira yöntem (prosedürlere) dahil olabilecek kişiler birtakım niteliklerle çevrenmektedir. Birincil olan bu niteliklerle donanmış olandır; dolayısıyla diğer canlılar ve onlara ilgi, endişe ikincil kalmaktadır. Temel ilkeleri tasarlayan kişiler sözleşmenin tarafları olmakta, adalet açısından öncelik onlara ve birbirleriyle ilişkilerine verilmektedir. Nussbaum' un sonuç odaklı yaklaşımı bu iki soruyu birbiri içine geçmiş bir şekilde ele almamaktadır. Soruların aynı cevapta toplanması için de bir neden göremez. Sonuççu olması yapabilirlikler/olanaklar yaklaşımının adaletin kuşattığı varlık kümesini, genişletici olmasını sağlamıştır.

Rawls hayvanları, sözleşmenin tarafları olmadıkları hatta onların böylesi bir süreci tasavvur edemeyecekleri için en başından teoriden çıkarmaktadır. Çünkü hayvanlar demokratik özne olma halinin içerdiği ortak akla dahil olma veya bilinçli bir müzakereyi icra etme sürecine katılamazlar. (Donaldson & Kymlicka, 2016:70). Ahlaki rasyonalite; amaç olmayı, onura sahipliği, politik eşitliği, karşılıklılığı, bağımsızlığı temellendirmektedir. Bu özelliklerle karakterize olmamış varlıklar tam bir vatandaş değildir. Görüleceği üzere Rawls, anlaşma yapma ve buna bağlı kalma yani sürdürme becerisini adalet anlayışına yerleştirmektedir (Cady-Roberts, 2020:266;

Nussbaum, 2007: 66). Kısacası Rawls'ın topluma üyeliği tanımlama şekli, bir vatandaşlık tarifi yapmakta, bu tanıma uyanlara belirli hakların tatbiki söz konusu olmaktadır (Donaldson & Kymlicka, 2016:71). Siyasi failer olarak vatandaşlığın doğası ifade edilmektedir. Adalet ilkeleri çerçevesinde muamele görebilmek, bu tanımlama dahilinde olmaktadır ki bu özellik insana aittir. Hayvanların durumundaysa adalet ilkeleri onlara davranışlarımızın düzenleyicisi değildir. Zaten Rawls da *Bir Adalet Teorisi*'nde teorisinin hayvanlar ve doğanın geri kalanına karşı davranışlarımızı kapsamadığını belirtmektedir (Rawls, 1971:15). Öncelikle Nussbaum, yapabilirlikler/olanaklar yaklaşımının kişi anlayışında taraflara yüklenen özelliklerle (eşit, özgür ve bağımsız) ilgili baskı altında olmadığını belirtmektedir (Nussbaum, 2007:87). Bunun ise hayvanlara dair sorunların çözümünde avantaj sağladığını savunmaktadır:

Tarafları, dünyanın tüm vahşet ve sefaletine, iyiliğine ve sevecenliğine bakarak ve insan onuru düşüncesinin doğasında olan bir grup oldukça önemli çekirdek hakların korunacağı bir dünyanın nasıl inşa edileceğini düşünmeye çalışarak hayal edilir. Çünkü kabaca kendilerine eşit insanlara değil tüm insan dünyasına bakar, söylediğimiz gibi, mental açıdan engellinin iyisiyle doğrudan ve türetilmemiş bir şekilde ilgilenilmeleri gerekir. Bu özellik, yaklaşımı insan-hayvan ilişkilerini içerecek şekilde genişletmeyi kolaylaştırır (Nussbaum, 2004:306).

Rawls adalet duygusu kapasitesine sahip olmayan canlılar için sert bir şekilde adaletin uygulanmasının gerekmediğini belirtmektedir. (Rawls, 1971:448) O, insan-hayvan ilişkisini adalet bağlamında yorumlamaz. Fakat bu insanların hayvanlara karşı hiçbir görevi olmadığı anlamına gelmez. Rawls, hayvanlara kötü muamelenin yanlış bir davranış olduğunu söyler (Rawls, 1971:448). Faydacılar gibi, hayvanların zevk ve acı duyduğunu kabul etmektedir (Abbey, 2007: 5-6). Ona göre bu iki duyguya sahiplikleri insanlarla ilişkilerini düzenlemenin temelidir. İnsanlara, Kant'ın aksine, haz ve acıyı hissettikleri için hayvanlara karşı şefkat/merhamet görevi yükler. Nussbaum ise “duygulara sahip ve mücadele içinde olmaları” (Nussbaum, 2018:105-6) bakımından hayvanlara karşı siyasi düzlemde bir görev tanımlar. Elbette hayvanlara karşı davranışlarımızda şefkatin bir rolü vardır ancak Nussbaum için bu duygu belirsizlikler içermektedir. Buradan Nussbaum'un şefkati/ merhameti önemsiz gördüğü veya ona karşı çıktığı düşünülmemelidir. O, hayvanların durumunu göz önünde bulundururken

şefkatin/merhametin öneminin yadsınamayacağını belirtir. Ona göre bu duygu “adaletle örtüşmekte hatta aralarında tam bir bağlılık vardır” (Nussbaum,2007:337). Fakat hayvanlara kötü muamele bir adalet sorunudur. Şefkat/merhamet duygusunun, suçun sorumlusuyla ilgili herhangi bir şeyi barındırmadığını söylemektedir (Nussbaum,2007:336). Acı çekmeye neden olan muğlaklaşmaktadır. Acı çektirenin acı vermesi yüzünden suçlanması, işe dahil edilmez. (Nussbaum,2007:336). Acı verme eylemi de suçlanmak için bir öge olmaktan çıkar. Sirkte kötü şartlarda çalıştırılan bir file de doğuştan gelen görme engelli bir kediye de şefkat/merhamet duyabiliriz. Rawls’ın şefkat göreviyle bakıldığında fil ve kedinin durumu karşısında gösterilen tepkiler aynılıyor gibidir. Oysa bütün canlılara karşı bir diğeri tarafından gösterilen acımasız davranışlar farklı tepkilere sebep olacaktır. Hayvanlara acı vermenin yanlış bir davranış olduğu şefkat/merhamet görevi içinde ifade edildiğinde tek başına bu duygunun sahipliği kötü muameleleri engellemeye yeterli olamayabilir. Acı verenle ilgili unsurla birlikte şefkat/merhamet ele alındığı zaman böylesi eylemlerden uzak kalmayı, yapmayı durdurmayı, gerçekleştirdiyse de ceza alması bu göreve dahil olacaktır (Nussbaum, 2007:336). Nussbaum, Rawls’ın ifade edilen görevleri merhamet görevi içinde görebileceğine dair olumlu bir tavır olduğunu düşünmektedir. (Nussbaum,2004:302). Fakat Rawls bu görevin ne türden eylemler içerdiğiyse ilgili hiçbir şey belirtmemektedir. Peki adalet meselesi olmak ne anlama gelmektedir?

Şefkat/merhametin yozlaştırılabilir olması, Nussbaum’a teorilere ihtiyacı ortaya çıkardığını düşündürür (Nussbaum,2006:1). Konuyu bu hat üzerinden ele alır. Öncelikle Nussbaum adaleti kompleks bir kavram olarak görmekte ve çeşitleri olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre “adalet alanı, temel hakların alanıdır” (Nussbaum, 2004:302; 2007:337). Demek ki bir davranışa adaletsiz niteliğini yüklüyorsak, bu davranışa maruz kalan varlığın böylesi bir davranışla karşı karşıya kalmama hakkı olduğunu söylemek istiyoruzdur. “Hayvanlara şiddet göstermek adaletsizdir.” dediğinde hayvanların şiddet ve kötü muamele olmaksızın yaşama hakkına, onlara bu şekilde davranılmaması hakkına sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu anlamda Nussbaum’un yaklaşımında hayvanlar, birer fail olarak onura sahiptir. Adalet üzerine kurulmuş hakları ve bir iyisi olan, onun peşinden koşan, aktif

varlıklardır (Nussbaum,2007:337,344, 392). İçkin bir değerleri vardır. “Ol-
dukları şey oldukları için önemlidirler” (Nussbaum,2012:241). Hayvanlara
atfedilen bu önem onlarla ortak olduğu ifade edilen özelliklerimizden kay-
naklı değildir. Onura sahiplikleri bakımından saygı görmeleri gerekmekte
ki bunu hak etmektedirler. (Schinkel,2008:58) Bu ise Rawls ve elbette ki
Kant’ta bulamadığımız bir tavidir.

Nussbaum hayvanlara karşı tutumunda, sahip oldukları onura uygun
ve yeşeren bir yaşamın gerekliliği olan çeşitli yapabilirliklere sahip olmayı
esas almaktadır (Nussbaum,2007: 392). İnsanlık bu dünyada farklı türden
canlılarla bir arada ve birlikte yaşamaktadır. Ancak insanlar çoğu zaman
hayvanları ve yaşam alanlarını tahrip etmekte, onlar için tehlike arz etmek-
tedir. Dolayısıyla insanın seçimleri, eylemleri, davranışlarıyla etkilediği
dünyaya ve canlılara karşı kayıtsız kalması uygun görünmemektedir. Onla-
rın yaşadıkları acil bir adalet meselesi olarak ortaya çıkmaktadır
(Nussbaum,2006:1,4). Bu hedef doğrultusunda Nussbaum yapabilirlik-
ler/olanaklar yaklaşımında “her bir insanın yapabilirliği ilkesine”
(Nussbaum, 2000a:223) paralel şekilde her bir canlının refahına yoğunlaşır.
Gelişme ne insanlar ne de hayvanlar için tek başına söz konusudur. Uygun
bir aradalık, bireyin gelişmesinde rol oynar. Fakat türlerin yok olması üye-
lerinin ölmesiyle, zarar görmesiyle olmaktadır. Nussbaum yaklaşımını hay-
vanlar için adalet şeklinde genişletirken tür içerisinde tek üyenin acısını,
yoksunluğunu, gördüğü zararı, refahını merkeze almaktadır (Nussbaum,
2004: 308; 2007:357). Derisi için bir timsahın, kürkü için bir fok balığının,
boynuzları için bir geyiğin öldürülmesi gibi daha birçok örnekteki etik
kaygı bireysel zarara yönelmektedir. Bu ve bunun gibi eylemler tek tek hay-
vanlar üzerinden türe karşı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

İnsanlığın gelişimi ve artan nüfus gerekçe gösterilerek Nussbaum’un
bu görüşleri eleştirilmektedir. O, bu durumu insan hayatının gelişmesi ve
hayvanların öldürülmesi arasında trajik bir seçim olarak betimler. Zira tra-
jedi ona göre canlı organizmalar için önemli olan işlevleri gerçekleştirebile-
cek durumdayken buna yönelik fırsatlardan mahrum olmasıdır”
(Nussbaum,2004:305; 2006:3). Aslında yaklaşımının bütününde görüleceği
gibi insanların trajik seçimlerde kalmaması sağlanmalıdır. Devlet, insanları
bu tür seçimler yapmaya zorlayan koşulları ortadan kaldırmalıdır. Aynı şey

hayvanların maruz kaldıkları adaletsiz durumlara da uygulanabilir. Kendilerine özgü yaşamlarını onurlu bir şekilde sürdürememeleri, gelişmeleri yolunda fırsatlardan mahrum kalmaları bir trajedidir. Nussbaum, hayvanların öldürülmesi karşısında farklı yöntemlerin ve çözümlerin bulunabileceğini söyler. Böylesi eylemler trajik seçimlere konu olmaktan çıkarılabilir: Araştırmalarda bilgisayar simülasyonlarından faydalanmak (Nussbaum 2012:247; 2007: 404) veya yapay etlerin (kök hücreden sentezlenmiş et)⁶ (Nussbaum, 2018:181) geliştirilmesi gibi başka yollar denenebilir. İleri sürmüş olduğu merkezi yapabilirlikler/olanaklar listesi de trajedileri ortadan kaldırma teşebbüsü olarak okunabilir. O halde merkezi yapabilirlikler, hayvanların refahı adına olanakların sağlanıp sağlanmadığının değerlendirme aracı olacaktır (Ilea, 2008: 559). Hayvanlar için yapabilirlikler listesi; insanlar için onurlu, iyi bir yaşam adına sunduğu listeye⁷ paraleldir. Madde başlıkları ve sayısı aynıdır.⁸ Belirtilen bazı yapabilirliklerin/olanakların yorumları elbette hayvanlar ve insanlar için farklılaşmaktadır. Örneğin listenin 10. maddesi (çevre üzerinde kontrol) insanlar için mülkiyeti, ekonomi ile ilgili birtakım hakları içermektedir. Hayvanlar açısından bu madde yaşam alanlarının korunması, çalıştırılan hayvanların koşullarıyla ilgilidir (Ilea,2008: 550). Listenin hayvanlara uyarlanmasında türe özgü olarak onurlu bir yaşamın neler içerebileceği merkeze alınmıştır. Tür normu çerçevesinde adalet sağlanacaktır. Canlıların kendine özgü bir gelişme çizgisinin olduğu alt metninden hareket edilmekte, bu çizgide ilerleyebilme fırsatlarının korunması amaçlanmaktadır (Nussbaum,2006:4; 2017:623). Aynı zamanda tür normuyla bir sınır fikri de ortaya konulmaktadır. Bir insan için dil kullanımı onun gelişimi, onurlu yaşamı için gerekli olsa da bir şempanze için bu geçerli değildir. Nussbaum, şempanzelerin dil kullanımının bilim insanlarının yersiz bir davranışı şeklinde yorumlar (Nussbaum,2007: 364). Dil kullanımı şempanzelerin gelişim şartları arasında bulunmamaktadır. Öyleyse bir aslanın eğlence/oyun yapabilirliği/olanağı düşünüldüğünde bir insan gibi eğlenmesi beklenemez. Belgeselerde bizim kavga olarak yorumladığımız ısırma ve dalışma halleri aslan, köpek gibi türlerde oyun davranışını içermektedir (Campbell & Reece, 2010: 1133). Bu oyun, avlanma gibi eylemleri gerçekle-

⁶ Yapay etin üretildiğine dair haber için bknz:(CnnTürk Haber, 2019)

⁷ Liste için bknz:(Nussbaum,1997:287-88, 2004:313-14, 2007:76-78, 2007a:23-24, 2018:49-51)

⁸ Liste için bknz: (Nussbaum,2007:393-400)

tirmek için alıştırmalardır. Benzer şekilde bir kaplanın yırtıcılığının köreltilmesi kendine özgü gelişiminin engellenmesi anlamına gelmektedir. Nussbaum hayvanat bahçelerinin bu durumu fark ederek kaplanın yırtıcılığının gelişmesi için ceylana benzer bir top kullanmaya başladıklarını aktarmaktadır (Nussbaum,2004:311). Kısacası tür normu, türün gelişimi açısından müdahalenin uygunluğunun değerlendirilmesinde yardımcı olmaktadır.

Yapabilirlikler/olanaklar listesiyle Nussbaum yaşamı oluşturan çeşitli bileşenler, değerler bulunduğunu göstermektedir. Duyarlı varlıklar olarak hayvanların da yaşamını bu doğrultuda ele almaktadır. Rawls gibi, hayvanların durumunu tek başına haz ve acı hissediyor oluşları üzerinden değerlendirmez. Hazzın dışında fedakârlık, bağlılık, güven, utanç, korku, öfke vb. olumlu ve olumsuz unsurlar vardır ve hayvanların bunları deneyimledikleri görülmektedir. Kalahari çölündeki mirketlerin ölmek üzere olan tür üyelerinin yalnız ölmemeleri için güvenlik tehlikesini görmezden gelerek yanlarında kalmaları bir fedakârlık örneğidir (Gruen,2017). Filler, ölen fil için yas tutmaktadır. Ölüme dair farkındalıkları oldukları, kendilerini diğerlerinden ayırt edebildikleri anlaşılmaktadır. Bebek fillerin gelişimi için dişi filler iş birliği yapmaktadır (Nussbaum,2012:229). Bundan başka Frans De Wall'un maymunlarla ilgili hakkaniyet üzerine yaptığı deney hayvanların deneyimleri, hisleri, davranışları açısından oldukça önemli bilgiler vermektedir (Waal,2006:217-18): Birbirlerini görebilecek şekilde konumlanmış iki maymuna bir çakıl taşına karşılık salatalık değişik tokuşu öğretilmiştir. Arka arkaya yapılan bu değişik tokuşla mutlu olan maymunlardan birine daha sonra çakıl taşına karşılık üzüm verilmiştir. Üzüm verilmeyen maymun öfkelenmiş, daha önce severek yediği salatalığı etrafa fırlatmıştır. Görülmüştür ki eşitsizlik karşısında maymunlar tepki vermekte, duruma yönelik öfkesi yiyeceğini reddetmesine neden olmaktadır. Yine Waal'un aktardığına göre maymunlar ayrıldıkları yere döndüklerinde selamlaşma davranışında bulunmaktadır (Waal,2006:35). Aşına olunan hayvanı gördüklerinde mutlu olmakta, sosyal bir canlı olarak buluşmaya yönelik tepki vermektedirler. Hafızayla ilgili olarak da Panzee adlı maymun başka bir maymunun toprağa bir şeyler sakladığını gördüğünü ve bu durumu bakıcılarına anlattığını iletmektedir (Waal,2006:38-39). Ara sıra akşam yapılan saklama eylemini, saklanan yeri Panzee doğru hatırlamaktadır. Hiçbir şeyden haberi

olmayan bakıcılara geçmişte yaşadığı, gördüğü bir olayı bildirmektedir. Maymunlar geçmiş ve gelecekle ilgili bir algıya sahip ve buna göre duygusal tepkiler verebilen varlıklardır. İddia edildiği gibi hayvanların sadece daha fazla hazzın ya da acının yokluğunun peşinde olmadığı aşıkardır. Serbest bir şekilde hareket edebilmeyi, diğer üyelerle iş birliği ve iletişim halinde olabilmeyi, eğlenebilmeyi, sevebilmeyi, yas tutabilmeyi, fedakârlık duyabilmeyi, pek çok şeyi tecrübe etmekte ve bunları istemektedir. Bütün bu örneklerin, Nussbaum' un hayvanlara karşı tutumunda esas aldığı unsurları destekleyici olduğu görülmektedir. O, yaşam kalitesini tek bir öğeye bağlı olarak düşünmemektedir. Çeşitli türlerin gelişmesini destekleyen bir dünya hedefiyle karmaşık yaşam biçimleri olduğu ve bunlara dair bir ilginin gösterilmesi gerekliliği ortaya koyulmaktadır.

Sonuç

Hayvanlar, insana özgü olduğu düşünülen birtakım özellikleri taşımadıkları söylenerek adaletin dışına itilmektedir. Rawls' da gördüğümüz rasyonel olma, adalet duygusuna sahip olma gibi nitelikler siyasi failliğin koşuludur. Bu şart onun yaklaşımını oluştururken faydalandığı düşünür ve yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Sözleşmeciliğin, Kant'ın etkisi ve anlayışının yönetsel (prosedüral) yapısı Rawls'ın görüşlerinin, hayvanların maruz kaldığı kötü eylemlere ve hak kayıplarına karşı yetersiz kalmasına neden olmaktadır. İleri sürdüğü vatandaşlık, kişi idesine uymayan canlılar adaletin sınırları içinde değildir. Nussbaum ise Rawls'ın yaklaşımının hayvanlara dair çıkmazının farkındadır, kendi yaklaşımını alternatif ve rehber olacak şekilde uyarlamaktadır. O, merhamet ve insanlığı aşan bir anlayış ortaya koymaktadır. Hayvanlara muamele etme tarzını türetilmiş, ikincil bir konu olarak görmez. Hayvanları kendi iyileri peşinde koşan, çaba içinde olan, aktif failer, adaletin konusu şeklinde kabul ederek kötü muameleyi çözülmesi gereken ciddi ve acil bir sorun olarak değerlendirir. Bu haliyle Rawls ve sözleşmeci gelenekten ileri ve üstün bir durumdadır.

Yaşamın heterojen birleşenlerinin farkındalığıyla her bir canlı organizmayı saygıya değer bulmakta, amaç olarak değerlendirmektedir. Türlerin kendi gelişim biçimlerine karşı duyarlıdır. Türün kendine özgü yaşamını onurlu bir şekilde sürdürebilmesi adına hayvanlar için uyarladığı bir liste

sunmaktadır. Liste, hayvan haklarına dair bir rehber ve öneri konumundadır. Hayvanların haklarının korunması, merhametin nesneleri olmaktan çıkıp adaletin konusu olması (Nussbaum, 2004:307), çeşitli yaşam biçimlerinin gelişmesini destekleyen bir dünyanın inşası çabasını içeren yaklaşımı bu bağlamda önemli bir girişim olarak okunabilir. Bazı yönlerden eleştirilse de yaklaşımın “adaletin konusu” olma temeli ciddiyetini korumaktadır. Şüphesiz çağımızda hayvanlara karşı üzüntü veren olaylar yaşanmaktadır. Ama bunların önlenmesi için farkındalık artmakta, yasalar yapılmaktadır. İspanya’da ayrılan çiftlerin evcil hayvanlarının refahı göz önüne alınarak velayet işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Pons, 2022).⁹ Hayvanların fedakârlık, güven vb. birçok duyguyu deneyimledikleri bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Nussbaum’un ifade edilmeye çalışan bu yöndeki düşünceleri hayvanların failliğine dair görüşlerin tartışılması, onların davranışlarıyla ilgili yeni bulguların öğrenilmesi, buna uygun olarak hayvanlarla ilişkimizin düzenlenmesi açısından kayda değer bulunmaktadır. Kendisi de konuyla ilgili tartışmaların hayvanların yapabilirliklerinin önemini ortaya koyduğunu ve bu şekilde örtüşen uzlaşmalar sağlanacağını ifade etmektedir. (Nussbaum, 2018:183)

Kaynaklar

- Abbey, R. (2007). Rawlsian Resources For Animal Ethics. *Ethics and the Environment*, 12(1), 1–22.
- Aristoteles. (2020). *Politika*. İstanbul: Say Yayınları.
- Arıttürk, M. H. (2015). *Siyaset, Erdem ve Özgürlük İlişkisi Bağlamında Niccolo Machiavelli*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Cady-Roberts, S. (2020). Extending Rawlsian Justice To Nonhuman Animals. *John Rawls: Debating The Major Questions*, (Ed. Jon Mandle & Sarah Roberts-Cady). Oxford University Press, 273–84.
- Campbell, A. N & Reece, J.B. (2010). *Biyoloji*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CnnTürk Haber. (2019). Yapay Et Üretimi Başladı. <https://www.cnntrk.com/video/dunya/yapay-et-uretimi-gelior>

⁹ Bununla ilgili Tuco isimli köpeğin velayet davasına dair habere bakılabilir: (Mynet Haber 2022)

- DeGrazia, D. (2002). *Animal Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Donaldson, S. & Kymlicka, W. (2016). *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Erkızan, H. N. (2012). Demokratik Bir Toplumun Politik Duygusallığının Analizi Üzerine: Nussbaum. *HFSA*, 26. Kitap, 139-147.
- Erkızan, H. N. (2017). Martha Craven Nussbaum: Akli Duygulara/Gönüle Bağlayan Filozof... Ya da Aristotelesçi Var Oluşçuluğun İlk Temsilcisi. *Arkhe-Logos*, Sayı 4, 9-15.
- Erkızan, N. H. (2017a). Nussbaum'ın Felsefe Anlayışı Üzerine: "Felsefe İnsanlığa Hizmet Edebilir.". *Arkhe-Logos*, Sayı 4, 15-37.
- Gruen, L. (2017). The Moral Status of Animals. <https://plato.stanford.edu/entries/moral-animal/>
- Ilea, R. (2008). Nussbaum's Capabilities Approach and Nonhuman Animals: Theory and Public Policy. *Journal of Social Philosophy*, 39(4), 547-63.
- Kant, I. (1930). *Lectures on Ethics*. London: Methuen&Co.Ltd.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi*. (Çev: İoanna Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mynet Haber. (2022). İspanya'daki Velayet Davasında Emsal Karar! Tucu'nun Duyguları Dikkate Alındı. <https://www.mynet.com/ispanya-daki-velayat-dava-sinda-emsal-karar-tuco-nun-duygulari-dikkate-alindi-190101264535>
- Nussbaum, M. (2012). The Capabilities Approach and Animal Entitlements. (Ed. Tom L. Beauchamp & R.G. Frey). Oxford University Press, 228-50.
- Nussbaum, M. (1997). Capabilities And Human Rights. *Fordham Law Review*, 66(2), 273-300.
- Nussbaum, M. (2000). *Women And Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. (2000a). Women's Capabilities And Social Justice. *Journal Of Human Development*, 1(2), 219-47.
- Nussbaum, M. (2004). Beyond 'Compassion and Humanity' Justice For Nonhuman Animals. *Animal Rights Current Debates and New Directions*, (Ed. Cass R. Sunstein & Martha C. Nussbaum). New York: Oxford University Press, 299-321.

- Nussbaum, M. (2006). The Moral Status Of Animals. https://www.arcusfoundation.org/wp-content/uploads/2014/The_Moral_Status_of_Animals_by_Martha_Nussbaum_2006.pdf.
- Nussbaum, M. (2007). *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press.
- Nussbaum, M. (2007a). Human Rights And Human Capabilities. *Harvard Human Rights*, 20, 21–24.
- Nussbaum, M. (2017). Working With And For Animals: Getting The Theoretical Framework Right. *Denver Law Review*, 94(4), 609–25.
- Nussbaum, M. (2018). *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nussbaum, M. (2018a). *Yeni Dinsel Tabammülsüzlük- Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek*. Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Nussbaum, M. (1999). Conversing With The Tradition: John Rawls And The History Of Ethics. *Ethics*, 109(2), 424–30.
- Okin, S. M. (1987). Justice And Gender. *Philosophy & Public Affairs*, 16(1), 42–72.
- Öztürk, A. (2007). Rawls'ın Adalet Teorisi Ya Da Biçimsel Hak Anlayışının Teorik Açmazları Üzerine. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37, 57–86.
- Pons, C. (2022). Dog Custody: Spain To Consider Pets' Welfare In Divorce Battles. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/dog-custody-spain-consider-pets-welfare-divorce-battles-2022-01-05/> (April 17, 2022).
- Rawls, J. (1971). *A Theory Of Justice*. Cambridge: Harvard University Press. https://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf
- Rawls, J. (1980). Kantian Constructivism In Moral Theory. *The Journal Of Philosophy*, 77(9), 515–72.
- Rawls, J. (2006). *Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2017). *Bir Adalet Teorisi*. Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Rawls, J. (2019). *Siyasal Liberalizm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rowlands, M. (1997). Contractarianism And Animal Rights. *Journal of Applied Philosophy*, 14(3), 235–47.

- Schinkel, A. (2008). Martha Nussbaum On Animal Rights. *Ethics and the Environment*, 13(1), 41-69.
- Sen, A. (2009). *The Idea Of Justice*. Cambridge: The Belknap Press Of Harvard University Press.
- Uygur, G. (2003). John Rawls'un Ardından. *HFSA* 7, 5-10.
- Uygur, G. (2016). *Hukukta Adaletsizliği Görmek*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Waal, F. D. (2006). *Our Inner Ape*. New York: Riverhead Books.
- Zelyüt, S. (1997). *İki Adalet Arasında- Rawls ve MacIntyre*. Ankara: Vadi Yayınları.

Öz: İnsanlık diğer canlılarla dünyayı paylaşmakta, türler birbirleriyle ilişki kurmaktadır. Tarihsel olarak uzun bir geçmişi olan insan ve hayvan ilişkisinde zaman zaman olumsuzluklar da göze çarpmaktadır. Hayvanların insanların kötü muamelelerine maruz kaldığı durumlara rastlanmaktadır. Felsefe tarihinde hayvanların ahlaki statüsü, hakları, insanların onlara dair görevleri sıklıkla tartışılmaktadır. 20. yüzyılın etkili isimlerinden Rawls da adil bir toplum olanağı tartışmasında hayvanları siyasi yaşamın konusu yapmamakta, insanların onlara sadece şefkat/merhametle davranma yükümlülüğü olduğunu savunmaktadır. Nussbaum ise hocasının aksine hayvanlarla insanların ortak özelliklerinin bulunduğunu, aralarındaki ilişkinin adalet çerçevesinde düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre Rawlsçı teori hayvanları adaletin özneleri olarak görmemekte, maruz kaldıkları adaletsizlikleri çözmede yetersizdir. Bu çalışmada da Rawls'ın teorisinde hayvanların durumunun bir açmaz olarak kalma sebepleri olan sözleşmeci ve Kantçı unsurlar belirtilerek Nussbaum'un yapabilirlikler yaklaşımı çerçevesindeki eleştirileri ifade edilecektir. İnsanlar için olduğu kadar hayvanlar ve yaşam alanlarını koruyan bir dünya oluşturma gayretinde olan Nussbaum'un hayvanlarla ilgili sorunlara çözüm önerileri ve görüşleri genel hatlarıyla açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayvanlar, hayvan hakları, Rawls, Nussbaum, yapabilirlikler yaklaşımı.

